

KÖZELKÉP

Kormányzati legitimitás és az adómorál összefüggései a fiskális szerződésben

A kollektív szolgáltatások és a kormányzati kommunikáció esete¹

POKORNYI ZSANETT²

ABSZTRAKT

Tanulmányom a Margaret Levi (1988, 1998) és Jeffrey F. Fimmons (2005) nevéhez fűződő fiskális szerződés elméletére építve vizsgálja az adómorál és a kormányzati legitimitás közötti kapcsolatrendszer természetét, mely a morális megfontolások, valamint az azokat befolyásoló kormányzati tényezők megismeréséhez is hozzájárulhat. A fiskális szerződés elmélete szerint ugyanis az adófizetők és a mindenkori kormány között egy hallgatolagos megállapodás áll fenn, mely a kormányt a kollektív szükségletekre reagáló szolgáltatások fenntartására, míg az állampolgárokat az ehhez való hozzájárulásra, az adók befizetésére kötelezi. Az adófizetés tehát önkéntes, de feltételekhez kötött. Tanulmányom e szerződéselméletből kiindulva érvel amellett, hogy a fiskális megállapodás az állampolgárok közösség iránt érzett felelősségében gyökerezik, mely az adófizetés során fellépő morális megfontolásait erősítheti fel. Az adófizetők és a mindenkori kormány között fennálló kétoldalú szerződés így a társadalmi felelősségvállalásban gyökerező adómorál jelentőségére világíthat rá.

KULCSSZAVAK: adómorál, kormányzati legitimitás, kollektív szolgáltatások, fiskális szerződés, kormányzati kommunikáció

ABSTRACT

Legitimacy and tax morale in fiscal contract: the role of collective services and government communication in shaping taxpayers' moral considerations

The purpose of this paper, building on the so-called fiscal contract theory, published by Margaret Levi (1988, 1998) and Jeffrey F. Timmons (2005), is to investigate the nature of the relationship between the so-called tax morale and government legitimacy. More specifically, it discusses the important theories and empirical researches to highlight on the significance of the role of the government in influencing citizens' moral considerations during taxpaying. According to the fiscal contract theory, there is an unspoken agreement between taxpayers and the government

¹ A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

² TK Politikatudományi Intézet; e-mail: pokorny.zsanett@tk.hu

KÖZELKÉP

to oblige the government to maintain services reflecting on collective needs and to oblige citizens to comply with the law, i.e. to pay their taxes. Thus, taxpaying is voluntary, but conditional. This paper relies on this theory when it argues that fiscal contract is rooted in citizens' responsibility for their community, inducing their tax morale. In other words, this bilateral agreement suggests, that tax morale, what is rooted in citizens' responsibility, is a significant factor of taxpaying motivations.

KEYWORDS: *tax morale, government legitimacy, collective services, fiscal contract, communication of the government*

Bevezetés

Jelen tanulmány célja az adófizetés során érvényesülő morális megfontolások, más néven az adómorál (lásd Braithwaite 2003; Torgler – Schenider 2009), valamint a kormányzati legitimitás közötti kapcsolatrendszer vizsgálata. E kérdést az úgynevezett fiskális szerződés elmélete (Levi 1988, 1998; Timmons 2005) mentén közelíti meg.

A Margaret Levi (1988, 1998) és Jeffrey F. Timmons (2005) nevéhez fűződő elmélet szerint az adófizetők és a mindenkori kormány között egy hallgatóságos megállapodás áll fenn, mely a kormányt a társadalmi szükségletekre reagáló kollektív szolgáltatások fenntartására, míg az állampolgárokat az ehhez való hozzájárulásra, tehát a rájuk kiszabott adók befizetésére kötelezi. Az elmélet így a morális megfontolások kérdését veti fel. A kormány által biztosított szolgáltatások minősége, mint feltétel, ugyanis arra utal, hogy az állampolgárok a szerződést belső késztetésük, vagyis lelkiismeretük hatására teljesítik – ha a kormány betartja a megállapodás rá eső felét, számukra is ez a helyes döntés. Az adómorál forrása tehát az egyén saját közössége iránt érzett felelőssége, mely fejlődéséhez befizetett adójával járulna hozzá. Másfelől, az adókból finanszírozott közpolitikai szolgáltatásokkal maga az egyén is jól járhat, hiszen a közösség tagjaként ezek haszonélvezője lehet. Így például, egy újonnan megnyitott általános iskola hasznos az emberek számára, a környéken lakó gyerekeknek biztosítja a tanulás lehetőségét – de az iskola az egyénnek is jó, hiszen az ő gyereke is itt tanulhat. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a morál tehát egyben egyéni haszon is, a kormány által nyújtott szolgáltatások pedig az önérdékkövetésre is reagálhatnak (lásd Torgler 2003).

Lényeges kérdés, hogy kinek az adómoráljáról is beszélünk, valamint, hogy szerepét milyen adónemek esetét figyeljük meg. Egyfelől, a tanulmány nem specifikálódik sem a személyi jövedelemadóra (vagy más néven SZJA-ra), sem más adónemre. Az ugyanis, hogy az emberek konkrétan milyen adók befizetését igyekeznek elkerülni, erősen függ a külső körülményektől – például, egy alkalmazott általában nem tudja elkerülni, hogy a munkáltató vagy az adóhatóság elkészítse számára az éves SZJA-bevallást, de a súlyadó is könnyen ellenőrizhető és behajtható. A kutatók által

KÖZELKÉP

osztott vélemény szerint így az adófizetési motivációk megismerése során azokat az általános tendenciákat szükséges feltárnunk, melyek érvényessége később az egyes adónemekhez kapcsolódó állampolgári tevékenységben is megfigyelhetővé válhatnak (lásd az adófizetéssel foglalkozó kiemelt kutatásokat, melyek általános tendenciákat tártak fel, úgy, mint Kirchler et al. 2008; Murhpy 2004; Kogler et al. 2020). Írásom az adómorál kérdése felé e kutatásokhoz csatlakozva az általános adófizetési motivációk felől közelít.

Feltevésém szerint tehát a jogkövetés mögött álló motivációk megfigyelése nem teszi szükségessé az adónemek elválasztását. A magánszemélyek és a vállalkozók közötti különbségtétel azonban fontos lépés, célom ugyanis az egyéneken zajló folyamatok vizsgálata. Egy vállalkozás ugyanis általában csoportos tevékenység. Például, egy egyéni vállalkozó nagy valószínűséggel könyvelője vagy ügyvédei segítségével intézi pénzügyeit, míg a nagyvállalatok igazgatótanácsuk révén közösen hozzák meg a stratégiai döntéseket. Ezzel ellentétben, a magánszemélyek ezeket a teendőket nagyrészt egyedül végzik. A munkáltató vagy az adóhatóság elkészíti az éves adóbevallásunkat, a súly- és az egyéb adókat pedig csekken vagy online lehet befizetni. Itt tehát szakértőkre meglehetősen ritkán van csak szükség. S bár a nagyvállalatokban, de a kis- és középvállalkozásokban is állampolgárok dolgoznak, ők saját adóügyeiket magánszemélyként intézik – a vállalat számára készített bevallások, jelentések és egyéb feladatok nem saját motivációjukat tükrözik, hanem a cégvezetők által kijelölt irányelveket követik.

A fiskális szerződés elmélete révén tanulmányom az adófizetési motivációkkal foglalkozó szakirodalom egy új, dinamikus fejlődő ágához csatlakozik. A témában publikált társadalomtudományi írások ugyanis kezdetben csak az jogkövetési hajlandóság kérdéskörével foglalkoztak, s érveltek amellett, hogy az emberek valamilyen külső nyomás, így például a büntetéstől való félelem (lásd a kikényszerített adófizetés elméletét, melyben az állam szigorú büntetések és gyakori ellenőrzések révén kényszeríti ki az állampolgári jogkövetést, Becker 1968; Allingham – Sandmo 1972), esetleg az adóadminisztrációs eljárások során szerzett személyes tapasztalatok (lásd Murphy 2004; Kircher et al. 2008) alapján döntenek a szabálykövetés vagy éppen az adócsalás mellett. Ahogyan azonban a tanulmány első fejezetében is bemutatom, az adómorál elmélete szerint az adófizetők nem egy külső nyomás révén létrejött kötelezettség, így például a magas büntetések, hanem lelkiismeretük hatására, a korábbiakban említett belső késztetésük hatására fizetik be adójukat. A csalás tehát szégyenérzetet és bűntudatot okoz számukra, melyet igyekeznek elkerülni (lásd Cummings et al. 2009; Listokin 2013; Luttmmer – Singhal 2014).

A fiskális szerződés elmélete másfelől azt is feltételezi, hogy a kormány nem kikényszerítés, hanem az abba vetett állampolgári bizalom révén erősítheti az adófizetési motivációkat, hogy a kormány képes bevezetni és fenntartani a közösség szükségleteit szolgáló közpolitikai intézkedéseket. Ez pedig a kormányzati legitimitás,

KÖZELKÉP

mint a bizalom egyik fő indikátorának (lásd Tyler 2009; Boda 2013) szerepét veti fel. A kétoldalú szerződés korábbiakban tárgyalt tulajdonságai alapján ugyanis a legitimitás egyfajta garanciát vagy biztosítékot jelent az emberek számára, hogy a kormány betartja a szerződés rá eső felét, s a közpolitikai intézkedések kidolgozása során a társadalmi érdekeket tartja szem előtt. A szerződésesség, így például a növekvő korrupció ezzel szemben az embereket is a csalás felé billentheti, mely jelentős károkat okozhat a közösség működésében (a legitimitásról lásd még Boda Zsolt (2013) átfogó könyvét³).

Tanulmányom az alábbiak mentén épül fel. Az első szakasz az adómorál elméletét mutatja be, melyet a második fejezetben a kormányzati legitimitás, mint a morális megfontolásokat befolyásoló tényező tárgyalása követ. A dolgozat itt elsősorban a kormányba vetett állampolgári bizalom kérdéskörét érinti, de előrevetíti a fiskális szerződés alapján azonosítható legitimációs eszköz, a kollektív szolgáltatások minőségének jelentőségét is. A harmadik szakasz a szerződéselmélet áttekintését célozza, majd a közösségi szolgáltatások szerepét tárgyalja. A területen megjelent elméleti és empirikus munkák azonban amellet érvelnek, hogy e legitimációs eszköz általában a kormányzati kommunikációval is kiegészül, mely a közpolitikai intézkedések céljának, a társadalmi hasznosulási lehetőségek, valamint az elért eredmények bemutatása révén a szolgáltatások állampolgári elfogadottságához járulhat hozzá. A szakirodalom alapján így a kormányzati kommunikáció fiskális szerződésben betöltött szerepére is kitérek. A tanulmány összeggéssel zárul.

Az adómorál, a morális megfontolások, valamint a kormányzati legitimitás közötti kapcsolatrendszer vizsgálatára meglehetősen kevés empirikus kutatás vállalkozik, különösen a kelet-közép-európai régióban és Magyarországon (lásd Magyarország esetében Janky 2007; Bartha – Boda 2016). A fiskális szerződés elméletének áttekintése így egy fontos lépést jelenthet a későbbi kutatások számára, mely az adómorál, s befolyásoló tényezőinek megfigyeléséhez is hozzájárulhat.

Állampolgárok és morális megfontolások az adófizetésben: az adómorálról

Sokat hivatkozott írásában Benno Torgler az adómorált „az adófizetésre sarkalló belső késztetesként” határozta meg. „Mint ilyen – folytatja Torgler –, nem az egyén viselkedését, hanem a hozzáállását méri. A morál tehát a társadalom iránt érzett felelősség útján erősítheti fel az adófizetés szándékát.” (Torgler 2003: 4) Más szavakkal, a morális megfontolások révén az egyén nem külső hatások nyomán rá rótt kötele-

³ Boda Zs. (2013): Legitimitás, bizalom, együttműködés: kollektív cselekvés a politikában. Budapest, Argumentum, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 203 oldal

KÖZELKÉP

zetségként tekint adója befizetésére, sokkal inkább erkölcsi kötelességének érzi a közterhekhez való hozzájárulást, valamint az adóhatóságokkal és a kormánnyal való együttműködés egyéb formáit (így például adminisztrációs feladatainak ellátását, lásd Kirchler et al. 2008, 1. ábra).

1. ábra. Morális megfontolások az adófizetésben

Forrás: Saját szerkesztés

Torgler (2003) fent idézett definíciója alapján tehát az adómorál az állampolgárok társadalom iránt érzett felelősségében gyökerezik. Az emberek felelősséget éreznek a közösségük iránt, mely a jogkövetést lelkiismereti kérdéssé emeli számukra. Így, ha ki szeretnék venni részüket a kollektív terhekből, az adófizetés lesz számukra a helyes döntés – függetlenül attól, hogy az ingatlanadóról, a súlyadóról vagy éppen a személyi jövedelemadóról van-e szó. Az adómorál tehát az önkéntes adófizetésre való hajlandóságnak ágyazhat meg, mely végül az önkéntes adófizetéshez, tehát a cselekvéshez vezet (lásd Cummings et al. 2009; Luttmer – Singhal 2014).

A morál azonban összetett jelenség. Egyfelől, egyéni erkölcs – megmutatja, hogy az egyén felelősséget érez-e közössége iránt, vagy sem. Másfelől, a morális megfontolásoknak egyfajta kollektív tudásként is szükséges megjelenniük (lásd Miller – Makela 2005; Gilbert 2006), ami nem független az egyéni erkölctől. Például, ha egy társadalomban az adócsalás nem elfogadott, valószínűsíthető, hogy az egyén is elutasítja majd, hiszen a közösség, amihez tartozni szeretne, s amely iránt felelősséget érez, ezt várja el tőle – így tehát számára is ez a helyes döntés (ez az úgynevezett reputáció, lásd Alm et al. 1993). Másfelől, ha a közösségben a jogkövetés a konvencionális viselkedési forma, az adófizető nagy eséllyel arra számít, hogy a többiek is a szabálykövetés mellett döntenek, így a tőlük látott (vagy feltételezett) minta is szabálykövetésre ösztönzi őt. Feltehető, hogy jogkövető magatartása másokat is adófizetésre készít majd, hiszen ők a saját környezetükben szintén ezt látják elfogadottnak (ez az úgynevezett reciprocitás, lásd Kahan 2002). Az egyéni erkölcs és az adófizetés helyességéről szóló kollektív tudás ütközése azonban az adómorál gyengüléséhez vezethet. Például, ha a közösség megengedő az adócsalással szemben, a kollektívának való megfelelési vágy miatt a morális megfontolások szerepe nagy eséllyel akkor is csökkenni fog, ha az egyéni erkölcs a szabálykövetést írja elő (ezekről a kérdésekről lásd Alm et al. 1993).

KÖZELKÉP

Kormányzati legitimitás szerepe az adómorál befolyásolása során

Az adómorált a politikai, a társadalmi és a gazdasági alrendszerekből érkező számos inger befolyásolhatja. A környezetünkben látott viselkedési minták és a hallott vélemények (lásd Kahan 2002) éppúgy hatást gyakorolhatnak motivációinkra, mint a fizetésünk összege, az adórendszer természete (például a különböző adókedvezmények mely társadalmi csoportokat célozzák Bloomquist 2003), valamint a közigazgatási intézményekben szerzett közvetlen tapasztalataink (lásd Kirchler et al. 2008). Nem meglepő tehát, hogy a kormányzati intézkedések is kiemelt szerepet játszhattak a morális megfontolások befolyásolása során. A kutatók amellett érvelnek, hogy e cél elérése érdekében a kormánynak olyan eszközre vagy eszközzrendszerre lehet szüksége, mely az egyéni erkölcsöt, de a morális megfontolásokról szóló kollektív tudást is erősíti. Mindez pedig a kormányzati legitimitás szerepét veti fel (lásd magyarul Boda Zsolt e kérdésekről szóló átfogó könyvét, 2013).

A kormány legitimitása röviden annak elismertségeként határozható meg (Boda 2016). Ahogyan Peter G. Stillman írja (1974), egy kormány akkor legitim, ha „az uralom alá tartozó emberek (állampolgárok) a kormány által megszerzett uralom gyakorlását elismerik” (Stillman 1974: 34). E meglehetősen tág értelmezésen belül az elmúlt évtizedekben könyvtárnyi irodalom született a jelenség konceptualizálására és mélyebb megismerésére. S bár ennek eredményeként a legitimitás a társadalomtudomány egyik leginkább összetett területévé vált (lásd Suchman erről szóló átfogó munkáját 1995), az adómorál területén a kutatók általában a kormányba vetett bizalom felől közelítenek (lásd Torgler 2003; Torgler – Schneider 2009).

A bizalom sok mindent lefedhet. Az emberek megbízhatnak abban, hogy a kormány képes feltérképezni a kollektív szükségleteket, de abban is, hogy az általa felügyelt közigazgatási rendszer hatékonyan segíti az embereket a szabálykövetésben. Megint másoknak pedig már a kormánypárti politikusok személye is kellően meggyőző érv lehet arra, hogy megéri támogatni a kormány munkáját. A kormányba vetett bizalmat tehát meglehetősen nehéz részekre bontani, melyre általában nincs is szükség. A bizalom jogkövetésben betöltött szerepét a fent idézett tanulmányok ugyanis egyfajta általános bizalomként értelmezik, így szintjének változásaival, valamint annak adófizetésre gyakorolt hatásaival foglalkoznak (lásd még Feld – Frey 2002; Braithwaite – Makkai 1994).

Amennyiben például a bizalom magas szinten áll, az adófizetők könnyebben elfogadják, hogy a kormány a közösség érdekében hozza meg a szabályokat – még akkor is, ha ez szigorításokkal, így például adóemeléssel vagy új adónemek bevezetésével jár együtt (Muehlbacher et al. 2011). Ahogyan arra többek között Scholz és Lubell (1998) kérdőíves kutatása is rámutatott, a bizalom tehát nem pusztán jogkövetésre, de arra is ösztönöz, hogy az emberek elfogadják a kormány által hozott szabályokat,

KÖZELKÉP

vagy tapasztalataik megosztása révén jobb feltételek kidolgozásához járuljanak hozzá (például konzultációk vagy népszavazás alkalmával lásd Bohnet – Frey 1994). Így, ha a kormány a kollektíva érdekeit szolgáló közpolitikai intézkedéseket vezet be és tart fenn, az nagy eséllyel az embereket is arra sarkallja, hogy felelősséget vállaljanak a közösségükért és hozzájáruljanak a kormány munkájához (lásd Torgler 2003, Torgler – Schneider 2009). A bizalom csökkenése azonban önmagában is gyengítheti az adómorált, mely miatt a kiszabott adó mértékével, valamint az abból finanszírozott közpolitikai intézkedésekkel kapcsolatos kétségek is erősödhetnek. Röviden, ha az adófizetők nem bíznak a kormányban, nagyobb eséllyel ítélik az adókat is túl magasnak, az abból finanszírozott szolgáltatásokat pedig haszontalannak vagy önkényesnek (Jimenez – Iyer 2016).

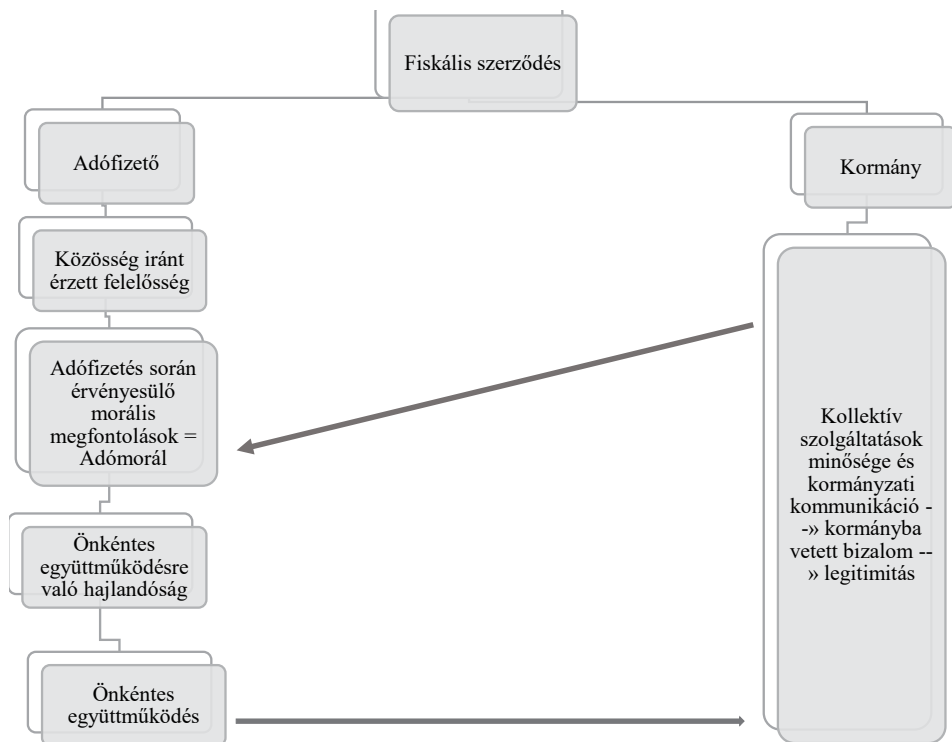
A kormányba vetett bizalom adómorálra gyakorolt hatásaival a szakirodalom kiemelten foglalkozik, Posner (2000) szerint például a szabályok elfogadásában segíthet minket. Mint érvelt, a gazdasági, különösképpen az adószabályok ugyanis bonyolultak, általában a rövidebb passzusokat is nagy kihívás szakértő segítsége nélkül megfejteni. A jogszabályok nem ismerete azonban nem ment fel azok betartása alól – a ránk kirótt adókat akkor is fizetni kell, ha nem mélyedtünk el részletes törvényelemzésben, de akkor is, ha nem is pontosan értjük vagy ismerjük a döntés szakmai hátterét. A bizalom tehát, írja Posner, ebben az esetben is segíthet minket abban, hogy elfogadjuk azt, hogy a jogszabályok a közösség érdekeit szolgálják, így azokat megéri a betartani (lásd még Turner 2005; Tyler 2009). Egy túlságosan bonyolult vagy önkényes szabály pedig a bizalmat is megingathatja, negatív hatást gyakorolva ezzel a morális megfontolásokra is. Hasonlóan érvelt az adómorál definiálása során idézett írásában Torgler (2003) is. Mint írja, a bizalommal nem jár örök érvényű garancia arra, hogy a mindenkori kormány kizárólag a közösség érdekeit tartja szem előtt, ahogyan arra sem, hogy az adófizetők az önkényes, mindennapi életüket megnehezítő, rájuk plusz terhet róvó döntéseket támogatni fogják. Ha ez bekövetkezik, a kutató szerint a bizalom általában már csak visszakozás révén nyerhető vissza.

A kormányba vetett (általános) bizalom tehát fontos, ahogyan azonban a tanulmány következő szakaszában is látni fogjuk, további legitimációs eszközök, a fiskális szerződés elmélete szerint elsősorban a kollektív szolgáltatások minősége, valamint a kormányzati kommunikáció révén erősíthető fel leginkább.

A fiskális szerződés elméletéről

A Margaret Levi (1988, 1998), valamint Jeffrey F. Timmons (2005) nevéhez fűződő fiskális szerződés elmélete az alábbiak mentén épül fel (lásd 2. ábra).

KÖZELKÉP

2. ábra Fiskális szerződés és adómorál

Forrás: Saját szerkesztés

A fiskális szerződés elmélete szerint a mindenkori kormány és az adófizetők közötti létezik egy hallgatóságos megállapodás, ez a fiskális szerződés, mely a kormányt a közösségi szükségleteket szolgáló közpolitikai intézkedések biztosítására, míg az embereket az ehhez való hozzájárulásra, tehát adófizetésre kötelezi. Ha a kormány szerződést szeg, például a kollektív szolgáltatások minősége csökken, önkényes célokat szolgálnak, vagy növekszik a korrupció, a szerződés az állampolgárokat sem köti tovább a jogkövetésre, mely az adócsalás terjedésének kockázatát erősítheti. A kormánnyal való együttműködés tehát a szerződéselmélet szerint önkéntes, de feltételekhez kötött (angolul quasi voluntary compliance), „az adó így a kormányzati szolgáltatásokért cserébe megfizetett árként értelmezhető” (Güzel et al. 2019: 82).

Az állampolgári szabálykövetés feltétele tehát a kollektív szolgáltatások minősége, mely arra utal, hogy a fiskális szerződés érvényessége az emberek közösségük iránt érzett felelősségéből ered. Felelősséget éreznek tehát a közösségükért, mely-

KÖZELKÉP

ben mindennapi tevékenységeiket végzik, ami pedig arra ösztönzi őket, hogy a közterhekhez való hozzájárulást, tehát az adófizetést is erkölcsi kötelességüknek érzék. Az adómorál azonban az emberek önös érdekeivel is összefonódhat. Az értékes közpolitikai szolgáltatásokkal ugyanis a kollektíva, de maga az egyén is jól járhat. Például, egy újonnan megnyitott kórház a környéken élők egészségügyi ellátását segítheti. A létesítmény mindemellett az egyénnek is hasznos, hiszen azt betegség vagy baleset esetén ő maga is felkeresheti. Az ilyen és ehhez hasonló esetekben a morál tehát egyben önérdek is, így a kormány által nyújtott szolgáltatások az egyéni önérdekkövetésre is reagálhatnak (lásd Halla 2012).

A fentiek alapján tehát a kormány csak úgy lehet képes az adómorál sikeres befolyásolására, ha az általa alkalmazott eszközök garanciát nyújtanak az adófizetők számára, hogy a kollektív szükségleteket szolgáló közpolitikai intézkedéseket vezet be és tart fenn, de arra is, hogy biztosítja a jogkövetést – akár kikényszerítés árán is. Az állampolgári együttműködésben fellépő problémák ugyanis arra utalhatnak, hogy a kormány megengedő a törvénsértésekkel szemben, mely a jogkövetőkben is lecsökkentheti a csalás erkölcsi költségeit (Alm – Torgler 2011). A szakirodalom szerint e feltételeket a kormány az előző fejezetben tárgyalt legitimitása révén teljesítheti, mely biztosítékot jelenthet az embereknek, hogy képes hatékonyan fenntartani a fiskális szerződésen belül létrejött együttműködést (Beetham 1991; Tyler 2006) – jól gazdálkodik tehát a befizetett adókkal, így a pénzük jó helyre kerül (Tyler 2009).

Az előző fejezet tanúsága szerint a legitimitás adómorálban betöltött szerepét az adófizetéssel foglalkozó irodalom a kormányba vetett bizalom segítségével ragadja meg. A bizalom ugyanis annak egyik legfőbb indikátoraként (Boda 2016: 7) az adófizetés esetében is megmutathatja, hogy a legitimitás értelmezhető szereplője-e a jogkövetési motivációknak – a kormány legitim-e vagy sem, valamint, hogy szignifikáns hatást gyakorol-e a morális megfontolásokra, esetleg azok befolyásoló tényezőit máshol kell-e keresnünk. A legitimitás így a kormánnyal való önkéntes együttműködési hajlandóságnak ágyazhat meg, mely folyamat az önkéntes jogkövetéssel, tehát a cselekvéssel zárul.

Végül, érdemes megjegyezni, hogy a fiskális szerződés egy kétoldalú megállapodás, az adófizetési morál, valamint az abban gyökerező önkéntes jogkövetés tehát a kormányzati intézkedések sikerességét döntően befolyásolhatja. Más szavakkal, ha a morál lecsökken, s az önkéntes együttműködést a büntetéstől való félelem váltja fel (lásd Becker 1968; Allingham – Sandmo 1972), az a szükséges (elsősorban pénzügyi) erőforrások megnövelése révén akadályozhatja a kormányzati munka hatékonyságát. Mindez pedig a morális megfontolásokra is negatívan hathat vissza, hiszen a büntetések szigorítása, például a gyakoribb ellenőrzésekkel járó plusz költségek megemelkedése miatt a kollektív szolgáltatásokra is kevesebb forrás fordítható. A fiskális szerződés így egy körkörös folyamatként írható le, melyben a kormány és az adófizetők kölcsönösen oda-vissza hatnak egymásra.

KÖZELKÉP

Kollektív szolgáltatások minősége mint legitimációs eszköz a fiskális szerződésben

A fiskális szerződés elmélete alapján a kollektív szolgáltatások minősége révén a kormányba vetett bizalom, így maga a legitimitás is a hatékonyan erősíthető, mely adómorálban betöltött szerepét a szakirodalom is kiemelten tárgyalja. E sorba illeszkedik például Feld és Frey (2007), valamint Listokin (2013) írása is. A kollektív szolgáltatások ereje abban rejlik, érvelnek a kutatók, hogy bármilyen szakpolitika esetében kiválthatja a pénzügyi hozzájárulás motivációit – legyen szó egy kórházfelújítási programról vagy éppen egy vasútfejlesztési stratégiáról. Ezek a szolgáltatások pedig nem kizárólag az érintett közpolitikai terület támogatására ösztönzik az embereket, de arra is, hogy az adójuk befizetése révén a kormány átfogó munkáját is segítsék – függetlenül attól, hogy az államkasszába érkező összeg milyen szakpolitikai célkitűzések megvalósításához járul hozzá.

A szerzők nem kizárólag a kollektív szolgáltatásokkal foglalkoznak. Abban ugyanis, hogy az emberek felismerjék a befizetett adóforintjuk jelentőségét, eredményeik szerint a következő fejezetben tárgyalt kormányzati kommunikáció játszhat kulcs szerepet. Például, a korábbiakban említett egészségügyi fejlesztés esetében két lehetőség áll fenn. Egyfelől, ha a szolgáltatás az életünket közvetlenül érinti, a saját vagy szeretteink gyógyulásához segíthet hozzá, akkor a helyzet egyértelmű. Támogatjuk a bevezetését, hiszen mindennapjainkat segíti. Másfelől azonban, ha valaki nem betegeskedik és orvoshoz is ritkán jár, a szolgáltatást nemes célja ellenére sem fogja feltétel nélkül támogatni, hiszen annak nem látja az eredményét.

A fenti probléma, állítja Feld és Frey (2007) és Listokin (2013), hatékony kormányzati kommunikáció révén nagyrészt feloldható. Ha ugyanis a kormány nagy hangsúlyt fektet a bevezetni kívánt szolgáltatás, valamint az adófizetés ebben játszott szerepének bemutatására, az emberek számára is világossá válhat együttműködésük jelentősége. A folyamatos tájékoztatás, a televíziós, a rádiós, s az online kampányok, a különböző fórumok és egyéb szakpolitikai rendezvények, vagy a politikusok egyéb nyilvános szereplései tehát mind azt a célt szolgálják, hogy a sok esetben absztraktnak tűnő és bonyolult intézkedéseket közelebb hozzák az emberekhez. Így a szakmai ismeretekkel nem rendelkező adófizetők is viszonylag könnyen és gyorsan felmérhetik a kormányzati intézkedés célját és társadalmi hasznosulásának lehetőségeit, valamint saját szerepük és a befizetett adójuk jelentőségét is. Listokin szerint az efféle felismerésekhez a közpolitikai intézkedéseket túl a kormánynak kellő súllyal és gyakorisággal szükséges aláhúznia az adófizetés jelentőségét is – például beszédekben vagy különböző médiaszereplések alkalmával.

Feld és Frey (2007), valamint Listokin (2013) írása is rávilágít a kollektív szolgáltatások egyik legfontosabb jellemzőjére, hogy nem egy alkalomra szólnak. Egyetlen jól működő, és/vagy támogatott szolgáltatás önmagában ugyanis általában nem elegendő a legitimitás megőrzéséhez, az emberek nagyrészt a hosszú távú stratégiák

KÖZELKÉP

és a több éves teljesítmény alapján ítélik meg a kormány munkáját. A társadalom szükségletei ugyanis időről időre változhatnak. S bár mindenhol és minden időben azonosíthatók közös pontok (például az egészségügy mindenkori fejlesztése a társadalom működésének egyik alappontja), a status quo függvényében ezek súlya eltérő lehet (Torgler 2003). Így például, egy gazdasági válság során a közösség érdekeit a keletkezett költségvetési hiány lecsökkentése, valamint az érintett szektorok helyreállítása szolgálja leginkább, míg egy egészségügyi krízis a felelős betegség terjedésének megfékezését követeli meg a kormánytól.

Másfelől, az önérdekkövető adófizetés szerepét egy morális megfontolások dominálta közösségben sem vethetjük el. Mindenhol és mindenkor lesznek ugyanis olyanok, akik saját boldogulásuk kulcsát a csalásban látják, esetleg egyszerűen csak nem foglalkoznak a közösséget érintő politikai vagy gazdasági kérdésekkel. A közpolitikai intézkedések kidolgozása során így a kormánynak arra kell törekednie, hogy az ezekhez való hozzájárulás számukra is jó befektetést jelentsen – vagy legalábbis a környezetükben lévőket meggyőzze arról, hogy társuk közönyössége, valamint a közösségi érdekek háttérbe szorítása nem indokolt.

Saeed és Shah (2011) szerint a fenti probléma kulcsa az lehet, ha a közszolgáltatások kidolgozása során a kormány az osztársadalmi érdekek mellett az egyéni élethelyzeteket vagy a társadalmi csoportok közötti különbségeket is figyelembe veszi. Az eltérő munkaerőpiaci helyzetek, valamint a bérkülönbségek feltárása révén ugyanis a kormány az újonnan bevezetett intézkedéseiben például fókuszálhat a legnehezebb helyzetben lévők problémáira, de adókedvezmények és más juttatások formájában a leginkább rászorulókat megsegítését is célozhatja. Mindez pedig a kollektív javakhoz való állampolgári hozzájárulás motivációt is erősítheti. Vagy azért, mert az emberek felismerik a kormány segítő szándékait, vagy, mert az adott közszolgáltatással ők maguk is jól járhatnak.

Hogyan lehet tehát az egyéni célokat és a társadalmi szükségleteket közelíteni egymáshoz? Ideális esetben a kettő találkozik. Ahogyan a korábbiakban is érveltem, a szomszéd utcában épülő kórház nekem is segítséget nyújt, ha beteg vagyok, de a közösségnek is jó, hiszen bővül az egészségügyi ellátás. A kormány hasonlóan könnyű helyzetben találhatja magát, ha egy közpolitikai szolgáltatás fejlesztésére széleskörű társadalmi igény látszik – például, ha egy új országos autópálya építése segíti a mindennapi közlekedést, a döntés a legtöbb embernek hasznos (Saeed – Shah 2011).

A helyzet azonban a legtöbb esetben korántsem ennyire egyértelmű. Egyfelől, a szakpolitikai területek hasonló kormányzati figyelmet igényelnek – az egészségügy fejlesztése például éppúgy szükséges, mint az oktatás színvonalának emelése. Mégis, a kormányzati erőforrások korlátozottsága a közpolitikák közötti választásra kényszerít (Jones – Baumgartner 2005). Hiába égető egyidőben a közutak fejlesztése, valamint a nyugdíjak emelése is, ha nincs rá forrás, a kormánynak fontossági sorrendet kell felállítania és választania kell. Az eltérő társadalmi csoportok ugyanis különbö-

KÖZELKÉP

zó közpolitikai preferenciákkal rendelkezhetnek. Így, egy fejlesztés bár az egyik számára hasznos lehet, a másiknak nem előnyös, sőt jelentős ellenszenvet is kiválthat (lásd Hardin 2015; Gobena – Van Dijke 2016). A fővárosi közutak fejlesztése például a vidéki falvakban lakók mindennapjait kevésbé érinti, ezek az intézkedések emiatt nagy eséllyel itt a jogkövetési motivációkat sem befolyásolják érdemben. Az eltérő preferenciák között ráadásul ellentét is húzódhat. Például, ha egy lakópark mellé egy óvoda épül, az a gyermekes családok számára jelentős hasznot hozhat, de a gyermekteleneket az óvodai élet okozta zajok akár zavarhatják is mindennapjaik során.

A felvetett problémák két dologra utalnak. Egyfelől, a kormánynak kompromisszumokat kell kötnie a közszolgáltatások fejlesztése során. A hatalom megőrzése érdekében egyik vagy másik csoport igényeit szükséges akár a többiek kárára is előtérbe helyezni, vagy adott esetben saját szakpolitikai céljait is háttérbe kell szorítani. Másfelől, a lehetséges ellentétek miatt sok esetben a közösségi szolgáltatások fejlesztése önmagában nem elegendő, a fiskális szerződés elmélete alapján általában a kormányzati kommunikációval szükségszerűen kiegészül.

Kormányzati kommunikáció mint legitimációs eszköz a fiskális szerződésben

A kormányzati kommunikáció sok mindent lefedhet. A miniszterelnök parlamenti felszólalásai éppúgy ide tartozhatnak, mint a miniszteri sajtótájékoztatók vagy a politikusok médiaszereplései. A felsorolt kommunikációs formák mindegyike arra vonatkozik azonban, hogy a kormány hogyan képes felvezetni a bevezetni kívánt közpolitikai intézkedés(ek) társadalmi hasznosulásait, valamint az ehhez szükséges állampolgári hozzájárulás, így az adófizetés jelentőségét. Ez ugyanis amellest, hogy saját népszerűségét növelheti, az általa nyújtott szolgáltatás állampolgári elfogadottságát is megerősítheti. A korábbiakban már tárgyalt Feld és Frey (2007) szerzőpáros írása szerint például a nyílt és transzparens, hiteles tájékoztatás a különböző társadalmi csoportok közpolitikai preferenciái közötti különbségekből adódó feszültségeket segíthet enyhíteni. A különböző médiaszereplések, a helyi szintű vagy országos fórumok, vagy éppen a politikusok vidéken tett látogatásai így abban az esetben is jogkövetésre ösztönözhetik az embereket, ha bizonyos intézkedéseket feleslegesnek érznek, esetleg ha az adókat inkább más szolgáltatásokra fordítanák.

A fentiekhez hasonló következtetésekre jutott Torgler (2007) is. Érvelése szerint, ha egy köztisztviselőnek örvendő, népszerű politikus (például egy miniszter vagy a miniszterelnök) vagy egy híres személyiség (például egy színész, énekes) hívja fel a figyelmet az adófizetés fontosságára, az illető személye már önmagában is nagy eséllyel erősítheti fel az emberek megfelelési vágyát (lásd még Kornhauser 2007).

Fontos tehát, hogy a szakpolitikai döntéseket a kormány hogyan találja az emberek számára – milyen pontokat emel ki, hogyan világítja meg azok társadalmi hasz-

KÖZELKÉP

nosulását, valamint az ehhez szükséges állampolgári hozzájárulás, esetünkben az adófizetés jelentőségét (lásd még Hoffmann et al. 2008; Morse 2011). A kormányzati kommunikáció azonban a közvélemény figyelmének elterelésére is felhasználható. Így például, ha a kormány egy sokak által vitatott tervezet elfogadására készül (vagy már ki is hirdette azt), mely nagy visszhangot és elégedetlenséget válthat ki az emberekből, egyéb témák, esetleg bizonyos kedvezmények vagy más területen elért sikerek hangsúlyozása révén elérheti, hogy az adófizetők ne a népszerűtlen döntések, sokkal inkább a kiemelt eredmények alapján ítéljék meg munkáját (a magyar közpolitika-alkotásban lásd Sebők – Boda 2021; Szabó et al. 2021). Ez különösen fontosá válhat egy nagy horderejű politikai botrány, például egy hirtelen kipattanó korrupciós ügy esetében, mely egyik napról a másikra ingathatja meg a kormányba vetett bizalmat – a kormány itt tehát a botrány élének tompítása érdekében fordulhat más eszközök, elsősorban kommunikációja felé (Magyarország esetében a politikai botrányok adófizetési motivációkra gyakorolt hatásairól lásd Bartha – Boda 2016).

Összegzés

Tanulmányom az adófizetési motivációk, azon belül is a morális megfontolások és a kormányzati legitimitás közötti kapcsolattal foglalkozott, (lásd Torgler 2003; Torgler – Schneider 2009), melyet a Margaret Levi (1989, 1998) és Jeffrey F. Timmons (2005) nevéhez fűződő fiskális szerződés elmélete mentén vizsgált. Ahogyan bemutattam, az elmélet szerint az adófizetők és a mindenkori kormány között fennálló hallgatólagos megállapodás a kormányt a közösségi szükségleteket szolgáló kollektív szolgáltatások biztosítására, míg az állampolgárokat arra kötelezi, hogy mindehhez adófizetés formájában járuljanak hozzá.

A kollektív szolgáltatások minősége, mint feltétel, azt mutatja, hogy az adófizetés az egyén közösség iránt érzett felelősségében gyökerezik, mely az adófizetést lelkiismereti kérdéssé emelve húzza alá az adómorál állampolgári jogkövetésben betöltött jelentőségét. Amennyiben ugyanis a kormány betartja a szerződés rá eső felét, az az embereket is arra ösztönzi, hogy befizetett adójuk révén ők is hozzájáruljanak a közpolitikai intézkedésekhez, melyekkel közösségük, de ők maguk is jól járnak. A szakirodalom szerint a kormány pedig erre legitimitása révén nyújthat garanciát, mely egyben arra is utal, hogy az emberek elismerik a kormány munkáját és megbíznak abban, hogy nem szegi meg a kétoldalú megállapodást (lásd Tyler 2006, 2009; Boda 2013). Ha mégis megsérti a szerződés feltételeit, az az adófizetők erkölcsi felelősségének csökkenésével járhat együtt, s az adócsalás kockázatát növelheti meg.

A szakirodalom a legitimitás felé a kormányba vetett állampolgári bizalom mentén közelít, melyet tanulmányom is áttekintett. A fiskális szerződés elmélete azonban a kollektív szolgáltatások minőségének szerepét húzza alá, ami a bemutatott kutatások szerint a közpolitikai intézkedések céljait, valamint a hasznosulási lehe-

KÖZELKÉP

tőségeket megvilágító kormányzati kommunikációval is kiegészülhet, s általában ki is egészül (lásd Feld – Frey 2007; Morse 2011). E két eszköz együttesen mutathatja meg ugyanis az emberek számára, hogy a kormány nem saját önös érdekeit, hanem a közösségi szükségleteket tartja szem előtt a közszolgáltatások kidolgozása és működtetése során.

Feltételezhető, hogy a kollektív szolgáltatások és a kormányzati kommunikáció jelentősége, így a legitimitás szerepe országonként eltérő képet mutathat. Míg van, ahol az adófizetési motivációk elsősorban az kormányzati legitimitás révén felerősített adómorálra épülnek, máshol a kikényszerített adófizetés, s a büntetéstől való félelem a meghatározó (lásd Becker 1968; Allingham – Sandmo 1972). E fenti országspecifikus jellemzők feltárására tanulmányom nem vállalkozott. Áttekintette azonban a fiskális szerződés elméletének legfontosabb jellemzőit, mely az adófizetési motivációkat eltérő politikai, gazdasági, és társadalmi környezetben vizsgáló empirikus kutatásokhoz hozzájárulva segítheti az adófizetés során érvényesülő morális megfontolások, valamint az adómorált befolyásoló tényezők megismerését.

Irodalom

- Allingham, M. G. – Sandmo, A. (1972): Income tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, 1, 323–338.
- Alm, J. – Jackson, B. R. – McKee, M. (1993): Fiscal exchange, collective decision institutions, and tax compliance. *Journal of Economic Behaviour and Organization*, 22, 285–303. [https://doi.org/10.1016/0167-2681\(93\)90003-8](https://doi.org/10.1016/0167-2681(93)90003-8)
- Bartha A. – Boda Zs. (2016): Adómorál, bizalom és kényszerek – adózási motivációk Magyarországon korrupciós botrányok idején. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf. 1010–1021. 10.18414/KSZ.2016.10.1021
- Becker, G. (1968): Crime and punishment: an economic approach. In: Fielding N. G. – Clarke A. – Witt R. (eds.): *The Economic Dimensions of Crime*. London, Palgrave Macmillan, 13–68.
- Beetham, D. (1991): *The Legitimation of Power*. Cham, Palgrave Macmillan
- Bloomquist, K. M. (2003): Tax evasion, income inequality and opportunity costs of compliance. *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes of the Annual Meeting of the National Tax Association*, 96, 91–104.
- Boda Zs. (2013): Legitimitás, bizalom, együttműködés: kollektív cselekvés a politikában. Budapest, Argumentum, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet
- Boda Zs. (2016): Bizalom, legitimitás és jogkövetés. In: Jakab A., Gajduschek Gy. (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 837–854.

KÖZELKÉP

- Bohnet, I. – Frey, B. S. (1994): Direct-democratic rules: the role of discussion. *KYKLOS*, 47, 341–354. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1994.tb02742.x>
- Braithwaite, J. – Makkai, T. (1994): Trust and compliance. *Policing and Society: An International Journal*, 4(1): 1–12.
- Cummings, R. G. – Martinez-Vazquez, J. – McKee, M. – Torgler, B. (2009): Tax morale affects tax compliance: Evidence from surveys and an artefactual field experiment. *Journal of Economic Behaviour & Organization*, 70(3): 447–457. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2008.02.010>
- Feld, L. P. – Frey, S. B. (2002): Trust Breeds Trust: How Taxpayers Are Treated. *Economics of Governance*, July, 3(2): 87–99. <https://doi.org/10.1007/s101010100032>
- Feld, L. P. – Frey, B. S. (2007): Tax Compliance as the Result of a Psychological Tax Contract: The Role of Incentives and Responsive Regulation. *Law and Policy* 29/1: 102–120. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9930.2007.00248.x>
- Gilbert, M. (2006): Who's to blame? Collective moral responsibility and its implications for group members. *Midwest studies in philosophy*, 30, 94–114. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.2006.00130.x>
- Güzel, S. A. – Özer, G. – Özcan, M. (2019): The effect of the variables of tax justice perception and trust in government on tax compliance: The case of Turkey. *Journal of behavioral and experimental economics*, 78, 80–86. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2018.12.006>
- Halla, M. (2012): Tax morale and compliance behaviour: First evidence on a causal link. *The BE Journal of Economic Analysis & Policy*, 12(1). <https://doi.org/10.1515/1935-1682.3165>
- Hardin, R. (2015): *Collective action*. London, RFF Press
- Hoffmann, E. – Hoelzl, E. – Kirchler, E. (2008): Preconditions of voluntary tax compliance: Knowledge and evaluation of taxation, norms, fairness, and motivation to cooperate. *Journal of Psychology*, 216(4): 209–217. <https://doi.org/10.1027/0044-3409.216.4.209>
- Gobena, L. B. – Van Dijke, M. (2016): Power, justice, and trust: a moderated mediation analysis of tax compliance among Ethiopian business owners. *Journal of Economic Psychology*, 52, 24–37. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2015.11.004>
- Janky, B. (2007): Social Structure, Transition and Public Attitudes towards Tax Evasion in Hungary. In: Hayoz, N. – Hug, S. (eds.): *Tax Evasion, State and State Capacities*. Bern, Peter Lang AG, International Academic Publishers, 269–288.
- Jimenez, P. – Iyer, G. S. (2016): Tax compliance in a social setting: the influence of social norms, trust in government, and perceived fairness on taxpayer

KÖZELKÉP

- compliance. *Advances in Accounting*, 34, 17–26. <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2016.07.001>
- Jones, B. – Baumgartner, F. (2005): *The politics of attention: How government prioritizes problems*. Chicago, IL: University of Chicago
- Kahan, D. M. (2002): *Reciprocity, Collective Action, and Community Policing*. *California Law Review*, 90(5): 1513–1540.
- Kirchler, E. – Hoelzl, E. – Wahl, I. (2008): *Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework*. *Journal of Economic Psychology*, 210–225. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2007.05.004>
- Kogler, C. – Olsen, J. – Bogaers, R. I. (2020): *Enhanced anonymity in tax experiments does not affect compliance*. *Journal of Economic Behaviour and Organization*, 177, 390–398. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2020.06.023>
- Kornhauser, M. E. (2007): *Normative and cognitive aspects of tax compliance: Literature review and recommendations for the IRS regarding individual taxpayers*. *Taxpayer Advocate Service 2007 Annual Report to Congress*, 2, 138–180.
- Levi, M. (1988): *Of Rule and Revenue*. University of California Press
- Levi, M. (1998): *A State of Trust*. In: Braithwaite, V. – Levi, M. (eds.): *Trust and Governance*. New York, Russell Sage Foundation, 77–101.
- Listokin, Y. (2013): *Taxation and Marriage: A Reappraisal*. *Tax Law Review*, 67(2): 185–210. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3139992>
- Luttmer, E. F. P. – Singhal, M. (2014): *Tax Morale*. *Journal of Economic Perspectives*, 28(4): 149–168. [10.1257/jep.28.4.149](https://doi.org/10.1257/jep.28.4.149)
- Miller, S. – Makela, P. (2005): *The collectivist approach to collective moral responsibility*. *Metaphilosophy*, 36(5): 634–651. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.2005.00397.x>
- Morse, S. C. (2011): *Tax Compliance and Norm Formation Under High-Penalty Regimes*. *Connecticut Law Review*, 44, 675.
- Muehlbacher, S. – Kirchler, E. – Schwarzenberger, H. (2011): *Voluntary versus enforced tax compliance: empirical evidence for the “slippery slope” framework*. *European Journal of Law and Economics*, 32(1): 89–97. <https://doi.org/10.1007/s10657-011-9236-9>
- Murphy, K. (2004): *The role of trust in nurturing compliance: a study of accused tax avoiders*. *Law and Human Behaviour*, 28(2): 187–209. <https://doi.org/10.1023/B:LAHU.0000022322.94776.ca>
- Posner, E. A. (2000): *Law and Social Norms: The Case of Tax Compliance*. *Virginia Law Review*, 86(8), Symposium: *The Legal Construction of Norms*, 1781–1819.

KÖZELKÉP

- Saeed, A. – Shah, A. (2011): Enhancing tax morale with marketing tactics: A review of the literature. *African Journal of Business Management*, 5(13): 659–665.
- Scholz, J. T. – Lubell, M. (1998): Trust and taxpaying: testing the heuristic approach to collective action. *American Journal of Political Science*, 42(2): 398–417. <https://doi.org/10.2307/2991764>.
- Sebők M. – Boda Zs. (2021) (szerk.): *Policy Agendas in Autocracy, and Hybrid Regimes: The Case of Hungary*, Palgrave Macmillan, Svájc, 247–272.
- Stillman, P. G. (1974): The concept of legitimacy. *Polity*, 7(1): 32–56.
- Suchman, M. C. (1995): Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review*, 20, 571–610. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9508080331>
- Timmons, J. F. (2005): The Fiscal Contract: States, Taxes, and Public Services, *World Politics*, 57(4): 530–567. 10.1353/wp.2006.0015
- Szabó A. – Oross, D. – Papházi V. – Pokornyi Zs. – Sebestyén A. (2021): A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai, 2020. A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai részvétele, 2020 december. Budapest, Magyarország, TK PTI
- Torgler, B. (2003): Tax morale, rule-governed behaviour and trust. *Constitutional Political Economy*. *Constitutional Political Economy*, 14(2): 119–140. <https://doi.org/10.1023/A:1023643622283>
- Torgler, B. (2007): *Tax compliance and tax morale: a theoretical and empirical analysis*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing
- Torgler, B. – Schneider, F. (2009): The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(2): 228–245. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2008.08.004>
- Turner, J. C. (2005): Explaining the nature of power: A three-process theory. *European Journal of Social Psychology*, 35: 1–22. <https://doi.org/10.1002/ejsp.244>
- Tyler, T. R. (2006): Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation, *Annual Review of Psychology*, 57: 375–400. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.57.102904.190038>
- Tyler, T. R. (2009): Legitimacy and criminal justice: The benefits of self-regulation. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 7: 307–359.